РОЗДІЛ 6
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ РОЗВИТКУ ТОВАРНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1. Особливості сучасного історичного етапу розвитку товарних відносин

Актуальність проблеми економічних реформ в Україні визначається тим, що їх реалізація відбувається набагато повільніше і менш результативно, ніж цього вимагає вітчизняна економіка. Причини цього є предметом багатьох досліджень. Однак, більшість досліджень не торкається справжніх, глибинніх причин даної проблеми.

Всі наші економічні реформи, зводилися, в основному до спроб імітації зовнішніх ознак товарного виробництва. В першу чергу, мова йде про форми прояву зв'язку виробництва і споживання. Логіка реформування очевидна: варто вдало імітувати ці форми, запозичуючи їх з розвиненої економіки, а вже невидима рука ринку відновиться сама собою. Але більшість даних форм, на жаль, виявилися нежиттєздатними. Не маючи альтернативи цій поведінці, заснованої на поверхневому економічному мисленні, невдачі ринкового реформування незмінно пояснювали неекономічними причинами - наявністю корупції, відсутністю інвесторів і т.і.

Безумовно, після масштабної приватизації, проведеної за роки незалежності, ряд проблем втрачає свою гостроту, що свідчить про поліпшення економічного клімату в країні. Дійсно, за майже чверть століття при сприятливої обстановці стан справ не може не покращитися. Але не в тій мірі, яка відповідає величині витрачених зусиль. Як і раніше, присутність на ринку

монополій і зростання економічної сили останніх зводять нанівець всі зусилля по ринковому реформуванню.

Справа в тому, що ланки сверхмонополіі, що сформувалися ще в радянській економіці, не втратили своєї економічної сили і влади. Вони лише змінили юридичних власників. І якщо в умовах розвинених економік велику роль в збереженні і розвитку ринкових механізмів грає малий і середній бізнес, то в умовах української дійсності ця частина реального сектора неминуче потрапляє в сферу впливу сверхмонополіі. За показником концентрації капіталу в руках окремих олігархів Україна вийшла на перше місце в світі [38, с. 70]. Вони володіють найвищою монопольною владою. Саме вони знищують молоді пагони ринку, володіючи величезною економічною силою.

Тут не допомагають ні антимонопольне законодавство, ні АМКУ. І навіть такі, здавалося б, ринкові кроки, як лібералізація цін, не приносять очікуваних результатів. Єдиний результат цього кроку – нестримна інфляції. Перед економічною наукою ставиться найважливіше завдання – визначити причини таких проблем і вектор руху економічної системи для усунення об'єктивних перешкод у функціонуванні.

Істотний внесок в розуміння закономірностей розвитку системи відносин товарного виробництва, дослідження якісних змін найбільш глибинних пластів ринкових відносин внесли А. К. Покрытан, М. І. Зверяков, В.В. Пусенкова, О.С. Гальчинский, О. А. Гриценко, С. В. Мочерный, А.А. Чухно, В.С. Афанасьев, В. Н. Черковец, О. В. Бузгалин, А. І. Колганов, В.В. Радаев, С.С. Губанов и другие экономисты.

Представники теоретичного напрямку сучасної науки в своїх працях вказують на необхідність дослідження розвитку товарної форми, базуючись на принципі єдності історичного і логічного. Особлива увага приділяється процесу розвитку системи виробничих відносин в умовах «пізнього капіталізму». (М.І. Зверяков, А. В. Бузгалин, А. І. Колганов).

Крім того, необхідність дослідження проблеми ринкових реформ в умовах трансформаційної і посттрансформаційної економіки залишається як і раніше, гострою (А. К. Покрытан, М. І. Зверяков, О.С. Гальчинский, О.А. Гриценко, С. В. Мочерный, А. А. Чухно, В. Н. Черковец, В.В. Радаев, С.С. Губанов).

Дослідженню перетворених форм і їх місця в дослідженні системи економічних відносин особливу увагу приділяли А.К. Покрытан, М.К. Мамардашвили, М. С. Лангштейн, Р. А. Квасов.

Очевидно, що саме економічна теорія здатна пояснити справжні причини цих невдач. Теоретичний підхід до дослідження даної проблеми показує, що замість формального усуспільнення (націоналізації) виникає не менше формальне роздержавлення. Більшість фактів свідчить про те, що економічний формалізм не зникає в процесі ринкових реформ, а зміцнюється.

Мабуть, це відбувається внаслідок підміни і змішування понять функціонування економічної системи, що визначається об'єктивними економічними відносинами і формування функціональних, вольових, суб'єктивних відносин. Об'єктивний механізм функціонування економічної системи визначається об'ктівно. Об'єктивний механізм функціонування економічної системи визначається об'єктівно сутнісними, корінними економічними відносинами.

Як же економічна теорія може допомогти вирішити дану проблему? Для цього необхідно розглянути, в яких саме формах предстає зв'язок виробництва і споживання в сучасній економіці. Необхідно з'ясувати, чому саме ці форми з'являються на певних етапах історичного процесу розвитку економічної системи і наповнюються тим змістом, який відповідає сучасному етапу.

Особливу увагу необхідно приділити тій ролі, яку відіграють дані форми в становленні об'єктивного механізму функціонування економічної системи пізнього капіталізму.

Складовою частиною економічної системи є механізм її функціонування і розвитку. Механізм руху економічної системи – це функціональний аспект виробничих відносин, які визначають сутність економічної системи, взаємодія виробничих відносин з продуктивними силами і надбудовою. Він містить як глибокі коренні (сутнісні) відносини, тобто ядро виробничих відносин, так і поверхневі організаційні структури і конкретні форми господарювання.

Економічна наука чітко розмежовує матеріальні економічні відносини і відносини функціональні, вольові, суб'єктивні. Таким чином, функціонування елементів економічної системи та її розвиток співвідносяться як форма і зміст.

Однак, як підкреслював А.К.Покритан, зовнішній рух економічної системи не просто треба спостерігати, його треба розуміти, а це можливо лише в тому випадку, коли зрозумілі внутрішні зв'язки, що торкаються найбільш глибоких пластів економічних відносин. Виходячи з цього, А.К.Покритан показав необхідність послідовно відрізняти об'єктивний механізм функціонування економічних відносин від поверхневих суб'єктивних відносин [39, с. 209].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що структура відносин об'єктивного механізму функціонування економічної системи спирається на матеріальні економічні відносини, які складаються незалежно від суспільної та індивідуальної свідомості.

Саме вони визначають соціально-економічну природу економічної системи і, перш за все, специфічні закони її функціонування і розвитку, характер економічних зв'язків між суб'єктами економічної системи на всіх її рівнях.

Відмінною особливістю категорії «економічна система» є те, що вона не статична, не застигла, а є живим організмом, який знаходиться в постійному русі. Навіть в разі, коли економічна система характеризується як «стала», то на основі загострення і вирішення протиріч розвивається в напрямку цілісності,

підкорює окремі елементи суспільства або створює нові, яких їй не вистачає. Саме завдяки цьому система економічних відносин перетворюється в історично обумовлену цілісність.

Разом з тим було б неправильно вважати, що ринкова економічна система безперервно і неухильно розвивається і вдосконалюється. Навпаки, для неї властивий циклічний характер руху, тобто вона проходить послідовні фази: економічна криза, депресія, пожвавлення, підйом, а потім все знову. І це не випадково, адже в умовах стихійного господарства криза є автоматичним механізмом, який насильно, навіть руйнівним способом відновлює пропорційність між виробництвом і споживанням.

Об'єктивний механізм функціонування ринкового зв'язку виробництва і споживання досить повно розкрито в економічній науці. Ринкова конкуренція завдяки коливанням цін навколо вартості пускає в хід об'єктивний механізм функціонування ринкової системи і утворює тим самим її форму руху.

Таким чином, стихійний характер конкурентної форми руху об'єктивного механізму ринкового зв'язку виробництва і споживання проявляється в циклічному характері розвитку капіталістичної економіки і, перш за все, в періодично виникають кризи надвиробництва, що характеризуються надлишком товарів. Як відомо, такі кризи з'явилися в XIX в. у міру становлення промислового виробництва (перший з них мав місце в 1819 р, а перший світова криза відноситься до 1825 г.) і тому отримали назву промислових криз [40, с. 557].

Промислова криза виступає не тільки як форма порушення співвідношення виробництва і споживання в ринковій економіці, але і як форма відновлення цього порушення. Об'єктивний механізм функціонування ринкової зв'язку виробництва і споживання включає в себе стихійний механізм виходу з промислової кризи. Він пов'язаний, перш за все, з падінням цін на промислові товари. В результаті падіння цін, з одного боку, зменшується їх виробництво і

пропозицію, а з іншого – відносно розширюється попит, і в кінцевому підсумку завдяки цьому надлишок товарів розходиться, перевиробництво самоусувається і ринкова економіка виходить з кризи. Таким чином, стихійний механізм виходу з промислової кризи і відновлення порушеного відповідності виступає як механізм цін, який і є своєрідним автоматом, що призводить ринкову систему в рух.

Панування такої конкурентної форми руху об'єктивного механізму функціонування ринкового зв'язку виробництва і споживання в максимально чистому вигляді відноситься до того історичного етапу розвитку економічної системи, яка була досягнута в XIX в. і отримала назву епохи вільної конкуренції.

Саме дію ринкових автоматів (що проявляється через механізм ринкових цін) забезпечує характерне для епохи вільної конкуренції панування стихійно-конкурентної форми руху об'єктивного механізму функціонування ринкового зв'язку виробництва і споживання.

Однак в кінці XIX століття ситуація в ринковій економіці змінилася. Процес концентрації виробництва призвів до утворення в більшості галузей промисловості високорозвинених країн монополістичних об'єднань. Це кардинально змінило економічний спосіб зв'язку виробництва і споживання в ринковій економіці. Перш за все, змінився механізм ринкового ціноутворення. На відміну від вільного конкурента монополія реагує на зменшення попиту не зниженням ціни, а свідомим скороченням обсягу виробництва для підтримки ціни своєї продукції на монопольно високому рівні. Тому монопольні ціни є за своєю природою жорсткими на противагу гнучким цінам епохи вільної конкуренції.

Монопольні ціни, що встановлюються горизонтально інтегрованими монополістичними об'єднаннями, стають жорсткими, точніше однобічно еластичними. Монополії набувають економічну силу, достатню для того, щоб

підтримувати ціни своєї продукції на одному рівні або підвищувати їх навіть в умовах несприятливої кон'юнктури [41, с.150-151].

Але об'єктивний механізм функціонування ринкового зв'язку виробництва і споживання і конкурентна форма його руху припускають гнучкі ринкові ціни, здатні досить швидко реагувати на зміни в співвідношенні попиту та пропозиції. Зокрема, гнучкість цін необхідна для функціонування стихійного механізму виходу з кризи. Тому жорсткість цін порушує дію об'єктивного механізму функціонування ринкової зв'язку виробництва і споживання.

В кінцевому підсумку, це виразилося в порушенні дії ринкових автоматів і стихійного механізму виходу з кризи. Найбільш яскраво це проявилося в Великої депресії 1929-1933 рр. У цей період стала абсолютно очевидною породжена новими історичними умовами об'єктивна необхідність державного регулювання суспільного зв'язку виробництва і споживання [40, с. 601].

6.2. Основні напрями розвитку нових економічних форм

Очевидно, що новий етап розвитку економічних відносин – пізній капіталізм XX століття потребує оновлення і автоматичних механізмів, здатних надавати руху економічної системи.

Сучасні умови реалізації товарної форми зв'язку виробництва і споживання вимагають активної участі держави в регулюванні економіки, якому об'єктивно зумовлене виконувати функцію «вбудованого стабілізатора» [42, с. 109-110].

Можна виділити кілька основних напрямків розвитку таких нових автоматів. Одним з них виступає концепція мультиплікатора Дж.М.Кейнса, коефіцієнт якого залежить від граничної схильності до споживання. Механізм дії мультиплікатора інвестицій в умовах сучасної економічної системи, вільної від дії ринкових автоматів дозволяє подолати провали ринку епохи пізнього

капіталізму і відновити дію об'єктивного механізму функціонування зв'язку виробництва і споживання.

На жаль, даний механізм також не позбавлений недоліків, тому що він залежить не тільки від сформованих об'єктивних умов, а й від суб'єктивно-психологічних підходів до економічних явищ ... «Однак слід мати на увазі, що кейнсіанська теоретична система не пропонує універсальних рецептів, діючих автоматично і дають позитивні результати в будь-якій країні» [43, С. 4-22].

Наступним напрямком становлення нових автоматичних механізмів є маркетинг. Маркетинг на рівні окремих виробників дозволяє їм своєчасно виявити ознаки перевиробництва, яке наближається, і підготуватися до нього. Наприклад, це відбувається шляхом скорочення виробництва в галузях з насиченим попитом і диверсифікації в напрямку нових, які швидко розвиваються.

На макроекономічному рівні це виражається в тенденції до «згладжування» економічного циклу, характерного для другої половини XX ст. Сучасна розвинена економіка вже не відчуває таких сильних коливань, які можливо б порівняти зі своєї амплітуді не тільки з Великою депресією, але й навіть з промисловими кризами XIX століття. Спад 1979-1981 років виявився, безумовно, м'якше, ніж попередні кризи, та й період часу між кризами збільшився до 20 років [44, с.77-79].

Елементи свідомого регулювання виробництва і обігу, долаючи межі окремих капіталів, якими безпосередньо розпоряджаються корпорації, утворюють форму руху всієї економічної системи.

Мета маркетингу – створити споживача. Тому в розвитку маркетингу знаходить своє вираження той вплив, який чинить поява принципово нових автоматичних механізмів на характер і напрям розгортання економічних відносин сучасного періоду історичного процесу розвитку економічної системи. Останні розгортаються вже не тільки в напрямку, що веде від попиту

до пропозиції, а й у все зростаючій мірі йдуть у зворотному напрямку – від виробника до споживача. Виробництво не тільки враховує суспільні потреби, а й планомірно впливає на споживання.

Моніторинг і регулювання поведінки споживачів дозволяє виробникам частково подолати кризові наслідки дії стихійного ринкового автомата. Їх доля, як і раніше залежить від поведінки товарів на ринку, але у них з'являється можливість поставити дану поведінку під свій контроль. Більш того, при правильній маркетинговій стратегії – і впливати на неї вже на стадії формування потреб, планомірно впливаючи на переваги споживачів.

Суперечливий характер цього процесу проявляється в тому, що часткове, неповне звільнення виробника з-під влади його товару, супроводжується не усуненням, а лише перенесенням дії цієї влади на споживачів [45, с. 125-139].

Зростання ефективності внутрішньофірмового маркетингу зміцнює окремі монополії, підсилює їх позиції в конкурентній боротьбі, що, природно, веде до загострення стихійності суспільного виробництва в цілому. Побічним, а іноді і прямим результатом маркетингової діяльності однієї фірми служить руйнування економічної могутності інших фірм. Успіхи окремих корпорацій, які обумовлені вірною маркетинговою стратегією, як бумеранг, повертаються зі сфери монополістичної конкуренції в формі додаткових вихідних даних, що навантажують систему внутрішньокорпоративного маркетингу, в формі особливо різких змін зовнішнього ринкового середовища, кризових ситуацій, перекидаючи елементи свідомого регулювання [46, с.312-317].

Іншими словами, розвиток маркетингу на мікрорівні, з одного боку, знімає гостроту наслідків дії стихійного автомата, а з іншого боку, сприяє поглибленню внутрішнього протиріччя.

Особливістю сучасного історичного етапу розвитку товарного господарства є той факт, що саме сфера обігу стає життєвим середовищем,

початком і кінцем всієї господарської діяльності фірми, а виробництво – неприємним тягарем в отриманні прибутку [47, с.37].

Ще Е. Х. Чемберлін відзначав, що «типовий промисловець наших днів більше, ймовірно, займається питаннями збуту, ніж справами, пов'язаними з виробництвом» [48 с.192].

Завдяки цьому, застосовуючи сучасну концепцію маркетингу, корпорації за допомогою «витрат на збут», що включають, перш за все, витрати на рекламу, отримують можливість змінювати криву попиту. Таким чином, маркетинг дозволяє монополії взяти під контроль не тільки пропозицію, але і попит на свої товари [48, с.205].

Дж. К. Гелбрейт описує це суспільне явище наступним чином: «Реклама окремої автомобільної компанії прагне завоювати покупців інших марок автомобілів. Але реклама всіх їх разом сприяє переконанню, що щастя пов'язане з володінням автомобілем ... Сукупність усіх подібних переконань підтверджує найбільш енергійним з можливих способів, що щастя є результатом володіння і використання товарів і що, відповідно, щастя буде зростати в міру того, як зростає виробництво і споживання товарів» [49, с.184-185].

Таким чином, маркетинг вже на мікрорівні стає новою економічною формою, будучи на сучасному етапі однією з невід'ємних рис економічних відносин, як в межах впливу окремих монополій, так і в масштабах суспільства в цілому. Ця сторона функціонування сучасної економіки найбільш яскраво відображена у Дж. К. Гелбрейта, який вважає сектор великих корпорацій не ринковою системою, а системою, яка планує і активно впливає на споживача [50, с.214].

Але і активний вплив виробників на попит за допомогою маркетингу не скасовує ще ринкового характеру сучасної економіки. Адже платоспроможна потреба залишається обмеженням зростання виробництва навіть в тому

випадку, якщо попит не тільки вивчений, але і є об'єктом активного впливу з боку виробників. Правда, оскільки виробник впливає на попит, виходячи з наявних у нього ресурсів, тут вже починають з'являтися елементи свідомого регулювання, але проявляються вони не прямо, а опосередковано – через посередництво нових економічних форм.

Таким чином, в тій мірі, в якій сучасний виробник вже не просто вивчає попит, а й активно регулює його, ринковий характер сучасної економічної системи набуває нової форми руху і функціонування.

Для того, щоб визначити, що саме є джерелом цього руху, необхідно розглянути характер відносин, які є змістом цих нових форм.

6.3. Роль сучасних економічних форм у функціонуванні системи виробничих відносин

Нас, перш за все, цікавить, яким чином новий автоматичний механізм створює передумови для розвитку форми руху економічної системи. Економічна наука вважає, що джерелом руху будь-якої економічної системи є протиріччя, дозвіл якого і дає імпульс до розвитку економічних відносин.

Спільне ефективне функціонування всіх складових частин економічної системи можливе лише за умови постійного вирішення існуючих протиріч, які неможливо «зняти» раз і назавжди, оскільки вони обумовлені об'єктивними причинами. Тому виникає потреба в своєрідних посередніх ланках, в функцію яких входить вирішувати протиріччя, що виникають між різнорідними частинами системи.

Таким чином, вищого типу цілісності економічної системи можна досягти лише в тому випадку, якщо частини даної сукупності пов'язані ланками, які є засобами опосередкування і здатними:

– по-перше, служити формою руху і розв'язання внутрішніх протиріч даної системи;

– по-друге, порівнювати безпосередньо несумірні частини системи на основі абстрактної міри, яка концентрує все те, що їх об'єднує, і «відволікається» від того, що їх роз'єднує;

– по-третє, органічно пов'язувати різнорідні частини системи. Дана посередницька функція повинна здійснюватися безперервно і кожен раз змінюватися в залежності від конкретних обставин прояви даного протиріччя, К.Маркс розглядав її як форму руху суперечності і підкреслював, що «такий і взагалі той метод, за допомогою якого вирішуються дійсні протиріччя ... Протиріччя одночасно і здійснюється і розв'язується» [51, с.113-114].

Якщо цю функцію розглядати поза ланкою, яка опосередує, і в якої вона матеріалізується, функція ця як би повисає в вакуумі, і стає незрозумілим, який елемент в системі її здійснює. Очевидно, що нові економічні форми затребувані історичним процесом розвитку товарних відносин саме як такі ланки.

Зовнішні елементи системи видно «неозброєним» оком на поверхні явищ. Однак, ці поверхневі форми – видимість (уявленість), яка спотворює (приховує) істинні внутрішні взаємозв'язки.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що на сучасному етапі історичного процесу розвитку товарних відносин зумовлено появу нових економічних форм, які з необхідністю є перетвореними формами [52, с.73-74].

Саме це визначає їх історичне місце і роль у руху та функціонуванні економічної системи пізнього капіталізму.

Перетворені форми, перш за все, в економічній науці розглядаються як елемент пізнання. Саме метод перетворених форм дозволяє з'ясувати, чому внутрішні відносини економічної системи постають на її поверхні в діаметрально протилежному вигляді і в цьому сенсі спотворюються.

Але нас цікавить інший аспект дослідження цих форм, а саме, яку місію виконують перетворені форми в самій економічній системі і в історичному процесі розвитку механізму її функціонування. Для цього необхідно з'ясувати, що саме відрізняє перетворену форму від інших економічних форм.

Сам термін «перетворена форма» (verwandelte Form) гносеологічно розкриває особливості взаємозв'язку змісту і форми в розвитку і функціонуванні складних системних об'єктів. Подібна форма існування є продукт перетворення внутрішніх відносин складної системи, що відбувається на певному її рівні і приховує їх фактичний характер і прямий взаємозв'язок непрямими вираженнями (або того, що Маркс називав «органічними» або «діалектично-розчленованими целостностями»).

Метод перетворених форм дозволяє досліджувати видимі залежності і парадоксальні ефекти, які виступають на поверхні цілого як того, що, тим не менш, є «... формою його дійсності, або, точніше, формою його дійсного існування» [52, с.507].

Особливість перетвореної форми, що відрізняє її від класичного відношення форми і змісту, полягає в об'єктивному усуненні здесь від змістовних визначень: форма прояву отримує самостійне «сутнісне» значення, відокремлюється, і зміст замінюється в явищі іншим ставленням, яке зливається з властивостями самої форми і стає на місце справжнього відношення.

Ця видима форма дійсних відносин, відмінна від їх внутрішнього змісту, грає разом з тим – саме своєю відокремленістю - роль самостійного механізму в управлінні реальними процесами на поверхні системи. Пряме відображення змісту в формі, таким чином, виключається [53, с.315-318].

Перетворені форми це та посередствуюча ланка, в русі якої вирішуються об'єктивні протиріччя, внутрішньо властиві цій системі. Об'єктивна суперечність може вирішуватися лише при посередництві якось ланки, яка обов'язково має володіти самодвижением. Дані форми є формами, які

заповнюють і заміщають, і в цьому сенсі система зв'язків може бути представлена як система рівнів перетворення і заміщення.

Таким чином, в перетворених формах ми виявляємо якісно нове, цілком дискретне явище, в якому посередні проміжні ланки «стиснулися» в особливий функціональний орган. І в цьому сенсі саме дані форми здатні виконувати такі функції, які затребувані на певному історичному етапі функціонування економічної системи.

Разом з тим, саме ця роль перетворених форм і може розглядатися як детермінанта процесу їх утворення, розвитку і функціонування. На рівні даних форм зав'язуються вже нові відносини, кінцевим пунктом яких і є вже самі ці форми.

У той же час відокремлення перетворених форм від їх реального змісту, їх функціонування в суспільстві і в свідомості, як відносно самостійних утворень не є проста ілюзія свідомості. Тому перетворена форма, навіть і після того як виконала свою гносеологічну роль, і вироблено адекватне наукове розуміння її змісту, не може бути просто відкинута. Вона з необхідністю зберігається в якості форми прояву істотних відносин.

В результаті в складних системах створюються якісно нові явища, додаткові «форми життя» предмета. Хоча дійсне життя таких форм визначається цим вихідним відношенням, вони, стаючи особливим елементом системи, представляються готовими передумовами, вихідними причинами всього руху цілого.

Таким чином, якщо з точки зору наукового знання перетворена форма є відтворенням предмета у вигляді уявлення про нього, то в історичній дійсності таке «уявлення» є реальною силою, частиною самого історичного руху, осередком і реальною рушійною силою історії [53, с.315-320].

В економічній літературі особлива увага приділяється онтологічному і гносеологічному аспектам дослідження перетворених форм. У першому

випадку, перетворена форма постає як опосередкування взаємодій елементів економічної системи, між якими існують протиріччя і як спосіб матеріалізації результатів цього протиборства.

У другому випадку перетворена є проявом на поверхні системи прихованих внутрішніх відносин в спотвореному вигляді, тобто постає як форма прояву і відтворення свого прихованого змісту.

Очевидно, що дані форми не можуть бути включені в систему економічних відносин як винятково поверхневі, надбудовні форми. Отже, і роль даних нових економічних форм набагато значніше, ніж роль звичайних господарських форм.

Визначається це тим, що перетворена форма є єдиним способом порівняння безпосередньо несумірних результатів діяльності. Такт чином, ми виявляємо ті необхідні нові економічні форми, в русі яких вирішуються протиріччя сучасної економічної системи.

Таким чином, можна поставити питання про розгляд ще одного аспекту дослідження перетворених форм – функціонального. Третім атрибутом перетвореної форми стає, таким чином, однозначне вираження результатів боротьби протилежностей і чітке їх відображення на кінцевих результатах функціонування системи в цілому.

Раніше даної стороні дослідження перетворених форм не приділялося достатньої значення. Це можна пояснити тими причинами, що знаходяться всередині історичного процесу розвитку товарної форми.

Різні етапи розвитку економічної системи породжують різні умови розв'язання протиріч і, отже, створюють різні умови руху самої ситеми. При цьому особливий інтерес викликає особливість функціонування її елементів за різних історичних умов.

В економічній літературі формулювання «функціонування і розвиток економічної системи» є стійкім. Крім того, наголошується на важливості

чіткого уявлення, підкреслюється відносність відмінності між ними (система, яка розвивається – функціонує, а функціонуючи, вона розвивається). Одні і ті ж закони визначають корінні риси як функціонування, так і розвитку системи. Проте, кожна з цих категорій має свою специфіку. Розвиток відображає скороминучий характер відносин, функціонування – їх відносну стійкість, відтворюваність.

У певному відношенні функціонування являє собою лише одну зі стадій розвитку системи, саме її рух на етапі зрілості. У зв'язку з цим доречно брати до уваги відмінність двох аспектів функціонування. З одного боку, воно протистоїть такими етапами, як зародження, становлення, перехід до іншої цілісності. З іншого боку, функціонування тут може бути ототожнене зі структурною організацією розвиненої системи.

Однак і цей аспект дослідження економічних відносин буде обмежений, якщо не розглянути їх розвиток – рух відносин, які вже сформувалися. Даний рух має місце, коли економічна система вже в «сталому вигляді» починає ускладнюватися.

Тоді на перший план висувається структурно-опосередуема сторона системи. У зв'язку з цим звернемо увагу ще на одне положення, що має суттєве значення для дослідження об'єктивних відносин. В пізнанні системи економічних відносин необхідно враховувати, що будь-які внутрішні сутнісні відносини можуть бути здійснені тільки через форми прояву. В іншому випадку це призведе до змішання їх структурних і функціональних рівнів, до ототожнення просторового і часового аспектів дослідження економічних відносин: структура існує в просторі, а функція, що виражає динаміку, – ще й у часі.

В даному випадку категорія «функціонування» має інший, більш широкий зміст, а саме – рух системи, її внутрішнє життя в межах будь-якого окремого етапу розвитку економічної системи. Функціонування, взяте в цьому

плані, – може бути визначено, як більш конкретна категорія, ніж розвиток. Одночасно необхідність дослідження механізму функціонування економічної системи вимагають розрізнення двох аспектів в їх функціонуванні.

Проблема полягає в тому, що для того, щоб дослідити особливості їх функціонування слід розрізняти їх внутрішній механізм і зовнішнє по відношенню до них. Дослідження повинно враховувати функціональну структуру, основна частина якої пов'язана з механізмом функціонування всередині себе, а інша частина – продуктивна (результативна) – характеризує передпризначеність системи як цілого, що взаємодіє із зовнішнім середовищем.

Для розрізнення цієї подвійності потрібно розрізняти внутрішній і зовнішній аспекти дослідження. Якщо перший аспект дозволяє вивчити механізм «життя» внутрішньої структури системи (її потенціал), то другий – розкрити цей потенціал в зовнішньому по відношенню до системи середовищі. При цьому, з'являється можливість теоретично і методологічно обгрунтувати об'єктивність причин невідповідності форм прояву внутренних відносин умов їх функціонування.

Важливість теоретичного обґрунтування цих процесів як основи функціонування економічної системи вимагає більш докладного дослідження їх змісту. Справа в тому, що саме в цих напрямках і відбувається реалізація функціонального аспекту перетворених форм в сучасних умовах.

Перетворена форма – невід'ємна властивість механізму здійснення економічних відносин. Системоутворюючим елементом здійснення змін економічних форм і перетворення їх в нові економічні функціональні автомати є спосіб опосередкування при реалізації економічних відносин на різних рівнях.

Включення нових об'єктивних інтересів дозволяє теоретично простежити зміну ієрархії відносин в процесах взаємодії економічних суб'єктів при переході з одного рівня на інший. Розгортання внутрішньої сутності економічних відносин в аспекті функціонування, перехід від одного рівня до іншого уточнює

внутрішню структуру як більш глибоку сутность. Рівні опосередкування реалізації економічних відносин представляють різні рівні включення нових економічних форм в систему, засновану на реалізації нових неринкових автоматів.

Функціональний аспект перетворених економічних форм передбачає структурно-опосередкований імпульс в розгортанні сутності по різних рівнях як різнорідним елементам системи. Опосередкування забезпечує вихід на кожний наступний рівень перетвореної форми вихідного, корінного, сутнісного відношення.

Досліджуючи розгортання перетвореної форми, можна помітити, що система рівнів опосередкування ієрархічна. Кожен структурний рівень відображає якісну різнорідність дійсності, яка розчленовувалася, але проникає в модифікованому вигляді в відносини більш високого супідрядного рівня. Дійсно, чим вищий рівень опосередкування ми розглядаємо, тим більш різнорідними постають форми прояву.

При цьому, в сучасних умовах неможливо уявити собі дане опосередкування минувши рівень розвитку інстітуціональних елементів свідомого регулювання: «...в умовах пізнього капіталізму господарський механізм ринкового зв'язку виробництва і споживання зазнав суттєвих змін в силу становлення і розвитку інститутів свідомого регулювання цього зв'язку» [54, с. 7-11].

Крім того, рух окремого рівня, розглядається самостійно, також характеризується взаємопроникненням і субординацією. Таким чином, з'являється можливість позначити взаємодію економічних суб'єктів за етапами їх включеності в здійснення того чи іншого ставлення.

Тоді перехід від одного рівня функціонування до іншого відповідає сходженню від абстрактного до конкретного і відзначає зміну (уточнення) способу включеності кожного суб'єкта і способу зв'язку між ними (схему

прочитуємо «знизу вгору»). Таким чином, процес функціонування економічної системи органічно стає історично обумовленим процесом формування нових економічних автоматів (Рис. 6.1).

Рис. 6.1 – Формування нових економічних автоматів

Ми виходимо з того, що під перетвореними формами розуміється внутрішня форма видимості, яка є чимось стійким і тім, що відтворюється в ній, яке повинно і може бути результатом наукового пошуку.

Таким чином, перетворені форми, стають невід'ємною властивістю механізму здійснення економічних відносин і розв'язуючого в русі об'єктивне протиріччя між різнорідними елементами системи. Таким чином, забезпечується вихід протиріччя на наступний рівень і, в кінцевому рахунку, на поверхневий її рівень. Чим складніше система, тим складніше структура перетворених форм. Саме через них відбувається розгортання внутрішньої сутності економічних відносин і отримує її закінчене суспільне визнання у факті раціонального здійснення господарських інтересів суб'єктів економічного життя.

І в цьому сенсі перетворена форма – це не просто зовнішня форма прихованих економічних відносин. Перетворення як механізм здійснення відносини може мати раціональну форму і ірраціональну. Критерій поділу

перетворених форм на раціональні та ірраціональні в даному випадку знаходиться в ступені адекватності поверхневого і вихідного відносини.

Раціональна – висловлює адекватність перетворених форм економічних відносин їх початковій формі (мова йде про раціональність самої економічної форми, тобто про ступінь співмірності вихідного і поверхового відношення). У разі неадекватності вихідній формі виникає ірраціональна перетворена форма.

Йдеться про форми, для яких неможливо знайти адекватне вираження їхніх стосунків вихідного відношенню, тому вони є ірраціональними. У другому випадку показано, що об'єктивна суперечність може вирішуватися лише при посередництві якоїсь ланки, яка обов'язково має володіти самодвижением.

В умовах конкретної дійсності епохи пізнього капіталізму перетворені форми стають новими економічними автоматами, здатними вирішувати специфічні внутрішні протиріччя. А ірраціональні вони тому, що їх функції аналогічні ірраціональним числам в математиці, що виникли для порівняння безпосередньо несумірного.

Тоді ірраціональність форми економічних відносин виражає не тільки неадекватність своїй незміненій формі, а й принципово новий рівень участі в функціонуванні сучасної економічної системи.

В умовах економічної системи будь-яке відношення реалізується через господарську діяльність. Тоді раціональне розуміється як доцільне, розумно обгрунтоване дію з точки зору вихідного об'єктивного ставлення.

Якщо ж зовнішні умови реалізації функцій системи не дозволяють їй реалізувати економічні інтереси своїх суб'єктів, виникають передумови для включення економічних автоматів. Виникає ірраціональність перетвореної форми, хоча при цьому з точки зору реалізації приватних інтересів окремих економічних суб'єктів, може зберігатися раціональність їх поведінки.

Тим самим, принцип ірраціональності в процесі становлення нових економічних форм розглядається вже не як відсутність доцільності поведінки окремих господарюючих суб'єктів, а як неможливість порівняння безпосередньо несумірного в функціонуванні всієї економічної системи.

Чому так важливо розрізняти дані форми як в умовах зрілої товарної форми зв'язку виробництва і споживання, так і на етапі її історичного становлення?

По-перше, з'являється небезпечна можливість прийняти другі за перші, а значить прийняти поверхневі, вольові відносини у якості об'єктивної економічної основи.

По-друге, відбувається змішання різних несумірних рівнів ієрархії, яка притаманна системі економічних відносин.

При нормальних обставинах кожен з цих рівнів має діяти в своїй площині, не перетинаючись. Зв'язок між ними опосередковується формою, яка здатна порівнювати безпосередньо непорівнянне, ірраціональне. Тому, ця форма з необхідністю стає ірраціональною.

Змішувати різні рівні функціонуючої системи неприпустимо, тому що економічна система в таких умовах стає одновимірної, бо ланка, яка є посередником між вихідними об'єктивними і поверхневими вольовими відносинами, зникає. Таким чином, пропадає сам імпульс функціонування і руху економічної системи.

Крім того, в результаті цього різні рівні відносин функціонують в одному контурі, вони неминуче заважають один одному. На поверхні господарського життя це проявляється в постійній боротьбі елементів свідомого регулювання і ринку: то регулювання сковує ринок, то ринок вирівається з «тепличних умов» регулювання.

Для розуміння ролі нових економічних форм необхідно приділити увагу об'єктивному визначенню вибору діяльності економічного суб'єкта з точки зору його положення в господарському середовищі.

При дослідженні взаємодії відносин системи із зовнішнім середовищем можуть виникати дійсні та уявні форми економічних відносин. Діяльність суб'єктів, що реалізують ці відносини, може виступати відповідно як дійсна і уявна. Дійсні форми висловлюють відповідність результату їх функціонування. Уявність виникає як реакція відносин, які фактично здійснюються, на умови, в яких вони не можуть забезпечити результату, якій адекватний функції економічного відношення.

Ірраціональна форма економічного відношення є форма, яка виокремлює відносини, які непорівнянні з вихідними відносинами, і включає їх як сутнісні в загальний механізм функціонування економічної системи. Сама ірраціональна форма пов'язана з протиріччям: освоюючи відносини, суб'єкт оптимізує свої економічні можливості. В цьому проявляється раціональність поведінки суб'єкта як реалізація його власного інтересу.

Одночасно соціально визнане становище суб'єкта в економічній системі об'єктивно робить ці відносини ірраціональними, породжуючи тим самим його власну ірраціональність. Іншими словами, форми прояву як відображення внутрішньосистемних відносин у зовнішньому середовищі при певних умовах стають уявними. У повсякденній свідомості уявний – це уявлюваний, позірний, несправжній. Тому може здаватися, що термін «уявний» висловлює щось суб'єктивне. Насправді це не так. Перетворені форми економічних відносин можуть бути ірраціональними, але дійсними, тобто забезпечують результат їх функціонування, а можуть бути ірраціональними і уявними.

Чому ми особливу увагу приділяємо даними відмінностям? Використовуючи критерій реалізації змісту перетворених форм, з'являється можливість обґрунтувати, чому в сучасній економічній системі виявляються

уявні форми. Таким чином, економічна наука виявляє поверхневі форми, які не відповідають об'єктивним конкретно історичним умовам функціонування системи, і тому не забезпечують результат останнього. В даному випадку мова йде саме про уявні форми.

Якщо досліджуємо економічні відносини, то перетворені форми – це той механізм, через який сутність, внутрішня норма економічних відносин висуває вимоги суб'єктам вольових відносин. Якщо ми аналізуємо економічні відносини з позиції суспільно-свідомого впливу на них, то генезис перетворених форм є важливим інструментом свідомого регулювання та соціально-економічного управління, що використовує об'єктивні закони. Питання про життя, здійсненні сучасних форм – це питання про їх включеність як елемента в економічну систему, про збереження цілісності при включенні в зовнішню по відношенню до них середу [55, с. 43-52].

Включення в нову середу функціонування обумовлює реакцію суб'єктів відносини обмеження і можливості, які властиві даному середовищу. Саме через приміщення нових економічних форм в ту чи іншу господарське середовище, реалізується у всій повноті їх функціональний потенціал, розкривається їх роль в економічній системі.

Зі сказаного можна зробити наступні висновки. У сучасних умовах розвитку системи економічних відносин одна з функцій перетворених форм полягає в заповненні втраченої ролі ринкових автоматів.

У конкретної дійсності перетворені форми, отже, – можна розглядати як нові економічні автомати. Роль даних нових форм двояка: з одного боку, це здатність вирішувати специфічні внутрішні протиріччя економічної системи епохи пізнього капіталізму, а з іншого – створення імпульсу руху і функціонування економічної системи поза процесом трансформації.

Можливо, саме в появі і розвитку даних форм і лежить відмінність сучасного ринку епохи пізнього капіталізму від економічної системи

класичного ринку, а також і від раннє застосовувалися моделей регульованого ринку.

Принципова відмінність цих двох моделей полягає в тому, що свідомо регульований ринок – це завжди обмежений ринок, ущемлений соціальними, інституційними рамками. А друга модель, навпаки, робить ринок більш широким, здатним долати більшість економічних проблем саме в силу того, що нові автомати, будучи носіями об'єктивних протиріч, стають рушійною силою економічної системи. Ця модель з усією повнотою виражає зростаючий потенціал нового комплексу економічних автоматів, оновлені функціональні можливості економічної системи епохи пізнього капіталізму.

Література

1. Нигматуллин Р.І. Україна: ціна незалежності/ Р.І.Нигматуллин // Свободная мысль. – 2014. – № 2. – С. 59–82.

2. Покрытан А.К. Экономическая структура социализма: функционирование и развитие/ А.К.Покрытан. – Москва: Экономика, 1985. – 263 с.

3. Мендельсон Л.Я. Теория и история экономических кризисов и циклов: в 3 т. / Л.Я.Мендельсон. – М., – 1959-64. – Т. 1. – 1992с.

4. Мартыновский С.В. Монопольные цены мирового рынка / С.В.Мартыновский. – М.: Межд. Отношения. – 1985.-247с.

5. Зверяков М. И. Экономическая социодинамика: роль государства в современной экономике / М.И. Зверяков // Экономическая теория. – 2013. - №4. – С. 109-110.

6. Зверяков М. И. - В поисках выхода из кризиса / М.И. Зверяков // Экономическая теория. – 2013. – №8. – С. 4-22.

7. Шемятенков В.Г. Между стихией и планомерностью / В.Г. Шемятенков. - М.: Мысль. - 1987.- 218 с.

8. Бузгалин А. Поздний капитализм: капитал, рабочий, креатор / А. Бузгалин. – «Свободная мысль». 2014. №1. С. 125 – 139.

9. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг / Ж.-Ж. Ламбен. – СПБ.: Наука, 1996.-398 с.

10. Брагинский С.В., Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления/ С.В.Брагинский. Я.А. Певзнер – М.: Мысль, 1991.-299 с.

11. Чемберлин Э.Х. Теория монополистической конкуренции/ Э.Х. Чемберлин. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 411 с.

12. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества /Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1973. – 432 с

13. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество /Дж. К. Гэлбрейт. – М., 1991. –391с.

14. Маркс К. Капитал / К.Маркс., Ф.Энгельс Сочинения, тома 1-39. Издание второе М.: Изд. политической литературы, 1955-1974 г.г. –Т.23 . – 920 с.

15. Лангштейн М. Путь к сверхрынку /М. Лангштейн // Апраксин блюз. –2010. – №19. – С. 66–87.

16. Мамардашвили М.К. Превращенные формы: О необходимости иррациональных выражений / М.К. Мамардашвили. – М.: Прогресс, – 1990. – 328 с.

17. Звєряков М.І. Система виробничих відносин пізнього капіталізму: матеріали XII всеукраїнської науково-практичної конференції «Покритановські читання»,(Одеса, 2 грудня 2016р.) / М.І. Звєряков // ОНЕУ. – О., 2016. – С. 7-11.

18. Квасов Р.А. Философия экономических отношений/ Р.А. Квасов // Экономический вестник РГУ. – 2003.-№3. – С.43-52.